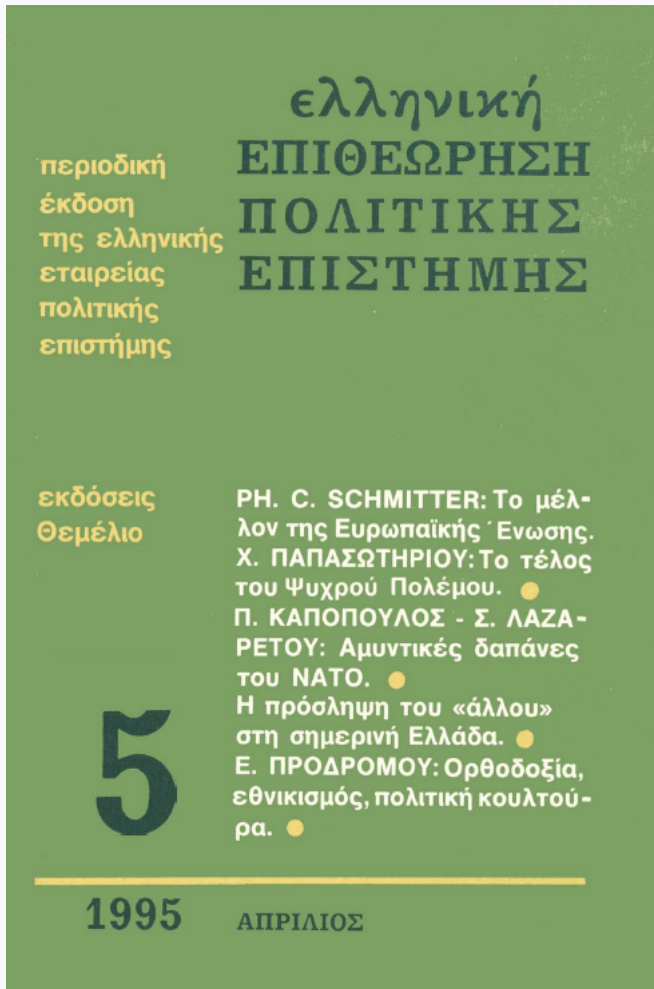

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 5, Αρ. 2 (1995)

ROBIN HIGAHM - THANOS VEREMIS (επιμ.),
Aspects of Greece 1936-40: The Metaxas
Dictatorship, ELIAMEP-VRYONIS CENTER, 1993, 240
σελ.

Δέσποινα Παπαδημητρίου

doi: [10.12681/hpsa.15293](https://doi.org/10.12681/hpsa.15293)

Copyright © 2017, Δέσποινα Παπαδημητρίου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Παπαδημητρίου Δ. (2017). ROBIN HIGAHM - THANOS VEREMIS (επιμ.), Aspects of Greece 1936-40: The Metaxas Dictatorship, ELIAMEP-VRYONIS CENTER, 1993, 240 σελ. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 5(2), 136-142. <https://doi.org/10.12681/hpsa.15293>

για τη συνείδηση που ο συγγραφέας διαθέτει για την ιστορικότητα (ή μήπως θα έπρεπε να πω για την παροδικότητα) της ιστοριογραφικής εκλογίκευσης προσλήψεων και παραστάσεων που, αν δεν επιτάσσονται από εξω-ακαδημαϊκά μελετήματα, τότε σίγουρα υποβοηθούνται και ανατροφοδοτούνται από αυτά.

ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΔΕΚΚΑΣ

ROBIN HIGHAM - THANOS VEREMIS (επιμ.), *Aspects of Greece 1936-40: The Metaxas Dictatorship*, ELIAMEP-VRYONIS CENTER, 1993, 240 σελ.

Όχι ιδιαίτερα ευνοημένη από μια ψύχραιμη ιστοριογραφική προσέγγιση, η μεταξική δικτατορία ως γεγονός και ως ιστορική περίοδος δεν έχει τύχει μιας προχωρημένης ανάγνωσης του περιεχομένου της. Το ιστοριογραφικό έλλειμμα που υπάρχει εξάλλου στην Ελλάδα σε ό,τι αφορά στη μελέτη της δεξιάς, σε αντίθεση με την αριστερά, έχει στερήσει τη βιβλιογραφία από κάποιες αναλυτικές προσεγγίσεις που θα μπορούσαν να προσανατολίσουν την έρευνα προς άλλες, διαφορετικές κατευθύνσεις.

Ο Θ. Βερέμης στο πολύ περιεκτικό εισαγωγικό του σημείωμα στο συλλογικό έργο που επιμελήθηκε από κοινού με τον R. Higham, επισημαίνει τη σημασία της δικτατορίας ως σημείου κατάληξης αλλά και ως σημείου εκκίνησης για τις δοκιμασίες του Δευτέρου Πολέμου και τις μετέπειτα διαιρέσεις. Τοποθετεί τη μεταξική δικτατορία στο ευρύτερο πλαίσιο της πολιτικής της αντίδρασης που επικρατεί στην Ευρώπη του μεσοπολέμου, επισημαίνοντας τις επιχώριες συνθήκες που οδήγησαν στην κατολίωση στη δικτατορία: συνθήκες που δεν προσδιορίζονταν από μια «μείζονα κοινωνική αναστάτωση», αλλά από την «πολιτική αποστέωση» των δύο μεγάλων κομμάτων, «το φόβο του ριζοσπαστισμού», την ανεπάρκεια του κοινοβουλευτισμού σύμφωνα με την αντίληψη των πολιτικών, «το πολιτικό κενό» που προέκυψε με το θάνατο εξεχόντων κοινοβουλευτικών.

Καρπός της εργασίας δέκα μελετητών οι οποίοι προσεγγίζουν την περίοδο από διάφορες πλευρές, όχι μόνο διαμέσου της ελληνικής ιστορίας αλλά και εκτός αυτής, το έργο αυτό έρχεται να καλύψει πολλές από τις υπάρχουσες ελλείψεις. Ο D. Close στο άρθρο

του για τα ερείσματα της πολιτικής εξουσίας της μεταξικής δικτατορίας (The Power-Base of the Metaxas Dictatorship) θεωρεί ότι οι δύο πυλώνες της δικτατορίας, ελλείπει κόμματος, ήταν ο βασιλιάς και η κυρίαρχη στο στράτευμα αντιβενιζελική φατρία. Επισημαίνει την προσπάθεια του Ι. Μεταξά να οικοδομήσει ένα κράτος νέου τύπου στο οποίο οι πολιτικοί¹ θα είχαν εκμηδενισθεί και τα σωματειακά συμφέροντα θα έβρισκαν άμεση αντιπροσώπευση. Το μεγαλύτερο ποσοστό συμμετοχής στην κυβέρνηση είχαν, σύμφωνα με τον συγγραφέα, οι αξιωματικοί των ενόπλων δυνάμεων και ιδίως όσοι συμμετείχαν στο κίνημα του 1923. Γενικότερα, οι ελίτ του μεταξικού καθεστώτος ήταν κρατικοδίαιτες, όπως οι αντιβενιζελικές ελίτ την περίοδο 1922-1936. Επιβεβαιώνεται επίσης ο γνωστός ρόλος της αστυνομίας στη στήριξη του μεταξικού καθεστώτος, η αύξηση της αριθμητικής της δύναμης και οι βελτιώσεις στους μισθούς, στις συντάξεις και στις ασφαλιστικές παροχές. Σημαντική είναι επίσης η διαπίστωση για την επιτυχή διοίκηση της αστυνομίας από τον Μεταξά και τον Μανιδάκη, οι οποίοι ωστόσο την κατέστησαν αντιδημοτική. Το μοίρασμα της εξουσίας επί των ενόπλων δυνάμεων ανάμεσα στον Μεταξά και στον βασιλιά, ο οποίος διηύθυνε στην ουσία το στρατό, η στάση των ενόπλων δυνάμεων απέναντι στο καθεστώς και η σχέση του στρατού με την αστυνομία συνιστούν ζητήματα που εξετάζονται εδώ.

Ο Robin Higham, ειδικός στη στρατιωτική ιστορία, στο άρθρο του το σχετικό με την προετοιμασία για τον πόλεμο, τον εφοδιασμό και την ξένη βοήθεια (Preparation for War, The Supply of Arms, and Foreign Aid) κάνει χρήσιμες διαπιστώσεις σχετικά με την απουσία εγχώριας βιομηχανίας όπλων, την έλλειψη υποδομής, ικανοποιητικού αριθμού μηχανικών μέσω μεταφοράς, τεχνολογίας και εμπειρίας για τη διεξαγωγή ενός σύγχρονου πολέμου. Έχει ιδιαίτερη σημασία να συγκρατήσουμε την καταληκτική παρατήρηση του συγγραφέα ότι η Ελλάδα δεν ήταν βιομηχανική χώρα αλλά μάλλον «τριτοκοσμική», σε μια περίοδο ταχείας τεχνολογικής ανάπτυξης. Ήταν αναγκασμένη να αγοράζει καύσιμα και όπλα από το εξωτερικό, γεγονός που την καθιστούσε ευάλωτη στις επιταγές της παγκόσμιας πολιτικής. Έχοντας επίσης συγκεντρώσει ένα πολεμικό υλικό διαφόρων προελεύσεων, δεν μπορούσε να εξα-

1. Βλ. David Close, «Conservatism, authoritarianism and fascism in Greece, 1915-45», στο M. Blinkhorn (επιμ.), *Fascists and Conservatives*, Λονδίνο 1990, σ. 205.

σφαλίσει την υποστήριξη και ανανέωσή του τη στιγμή που τη χρειάζονται, δεδομένων των γεωπολιτικών αλλαγών που είχαν επέλθει εξαιτίας του πολέμου.

Στη δική του συμβολή ο Alexander Kitroeff (*The Greek Peasantry: from Dictatorship to Occupation*), αφού αναφέρεται στη διατήρηση των πελατειακών πρακτικών επί δικτατορίας στο πεδίο των κρατικών σχέσεων και στην αποτυχία τελικά της πολιτικής της στήριξης των αγροτών, προτείνει μια αξιοπρόσεκτη ερμηνεία της πολιτικής κινητοποίησης των αγροτών κατά την κατοχή. Υποστηρίζει δηλαδή ότι η κατάρρευση του πελατειακού συστήματος και οι συνθήκες ένδειας τις οποίες αντιμετώπιζε ο αγροτικός πληθυσμός στην κατοχή, τον οδήγησαν στην εξέγερση. Προτού ακόμη το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ αναλάβει την ηγεσία και την οργάνωση του αγώνα, οι «χωρικοί» είχαν συγκροτήσει ένοπλες ομάδες που προστάτευαν τα χωριά τους, λήστευαν τα πιο πλούσια χωριά σε αναζήτηση τροφής και έκαναν επιθέσεις στον εχθρό.

Το στοιχείο για τον αυθόρμητο χαρακτήρα της αντίστασης στα πρώτα στάδια της εμφάνισης της έχει ήδη διατυπωθεί,² ενώ είναι επίσης αποδεκτό ότι η σύσταση ληστρικών ομάδων δυνατόν να αποτελέσει σε ιδιαίτερες συνθήκες το πρώτο στάδιο εξέγερσης. Η άποψη ωστόσο που προτείνεται εδώ ενέχει πρωτοτυπία και μπορεί να ενταχθεί στην κατηγορία ορισμένων σύγχρονων μελετών οι οποίες προσεγγίζουν την αντίσταση μέσω παραγόντων άλλων εκτός του πολιτικού στην εσωτερική και στην εξωτερική του διάσταση.³ Τα θεμελιώδη ερωτήματα που εγείρονται από τέτοιους προβληματισμούς —όπως ποιοι κάνουν την αντίσταση και γιατί, ποια είναι η κοινωνική σύνθεση των κινημάτων— δεν μπορούν να απαντηθούν συνολικά χωρίς επαρκές εμπειρικό υλικό και ανάλογες μελέτες. Ούτε είναι εύκολο να στηριχθεί η ιστορική εξήγηση αποκλειστικά σε ερμηνείες γύρω από το επιχείρημα της ηρωικής παράδοσης των ορεινών αγροτικών πληθυσμών της Ελλάδας και της Γιουγκοσλαβίας.⁴

Εστιάζοντας την ανάλυσή του στην πολιτική του Ι. Μεταξά α-

2. Βλ. Ιωάννης Α. Χόνδρος, «Η Ελληνική Αντίσταση 1941-1944», στο *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Θεμέλιο, Αθήνα 1984, σ. 69.

3. Βλ. Γιώργος Μαργαρίτης, *Από την ήττα στην εξέγερση. Ελλάδα: Άνοιξη 1941-Φθινόπωρο 1942*, Εκδ. Ο Πολίτης, Αθήνα 1993.

4. Βλ. παρατομπή του συγγραφέα στο William H. McNeill, *The Metamorphosis of Greece since World War II*, Basil Blackwell, Oxford 1978).

πέναντι στις Μεγάλες Δυνάμεις και ιδιαίτερα στις ελληνοβρετανικές σχέσεις, ο John S. Koliopoulos (Metaxas and Greek Foreign Relations, 1936-1941) επισημαίνει τις εσφαλμένες αντιλήψεις γύρω από το ζήτημα της εξωτερικής πολιτικής που άσκησε ο Μεταξάς. Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι ο Μεταξάς δεν παρεξέκλινε καθόλου από τους «παραδοσιακούς άξονες» της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Διαβεβαίωνε τη Βρετανία για τις φιλικές του διαθέσεις ήδη από τον Ιούνιο του 1936 και από το 1938 ζητούσε στενότερες σχέσεις και συμμαχία που θα εγγυάτο τα σύνορα της χώρας. Όχι μόνο δε δημιούργησε προβλήματα στη Βρετανία, αλλά ούτε προσπάθησε να αυξήσει τη διαπραγματευτική θέση της χώρας έναντι αυτής, το φθινόπωρο του 1939, όταν οι Ιταλοί ήσαν ειλικρινείς στην επιθυμία τους για καλύτερες σχέσεις με την Ελλάδα,⁵ ενώ το 1940 απέρριπτε τη μεσολαβητική πρόταση της Γερμανίας. Στις συνομιλίες του Δεκεμβρίου 1940 αναλάμβανε ουσιαστικά τη δέσμευση να κρατήσει την Ελλάδα εμπόλεμη και σύμμαχο της Βρετανίας καθ' όλη τη διάρκεια του πολέμου. Οι αντιρρήσεις του για την αποστολή βρετανικών δυνάμεων και την προετοιμασία αεροδρομίων στη Βόρεια Ελλάδα αποδίδονται στην απροθυμία του να προκαλέσει τη Γερμανία πριν από τον τερματισμό του πολέμου με την Ιταλία.

Η μελέτη της οικονομικής κατάστασης της Ελλάδας στα χρόνια του μεσοπολέμου και της δικτατορίας, των Μ. Mazower - Τ. Veremis (The Greek Economy, 1922-1941), αποτελεί μια τεκμηριωμένη ανάλυση που εξετάζει την οικονομική πολιτική των κυβερνήσεων, τα στάδια της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας, τη σχέση οικονομίας και κρατικής πολιτικής και την ελληνική οικονομία σε σχέση με τη διεθνή. Από τις επισημάνσεις της μελέτης αξίζει να αναφερθεί η «δομική αδυναμία» της οικονομίας να παράγει καταναλωτικά αγαθά σε μια περίοδο υψηλής ζήτησης από το 1922 μέχρι το 1926· η παρέμβαση επίσης του κράτους καθ' όλη την περίοδο του μεσοπολέμου υπέρ της κάλυψης των ελλειμμάτων και η απουσία οποιασδήποτε συστηματικής προσπάθειας για τη δημιουργία των

5. Βλ. Jerzy W. Borejsza, «Η Ελλάδα και η βαλκανική πολιτική της φασιστικής Ιταλίας, 1936-1940», στα Πρακτικά του Διεθνούς Ιστορικού Συνεδρίου: *Η Ελλάδα 1936-44, Δικτατορία-Κατοχή-Αντίσταση*, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, Αθήνα 1989, σ. 18, όπου οι διαθέσεις της Ρώμης απέναντι στην Αθήνα δεν εμφανίζονται ενθουσιώδεις, σύμφωνα με τα ιταλικά αρχεία. Βλ. επίσης Ιωάννου Σ. Κολιόπουλου, *Η δικτατορία του Μεταξά και ο πόλεμος του '40*, Βάνιας, Αθήνα 1994.

αναγκαίων συνθηκών για τη συσσώρευση του κεφαλαίου. Εξετάζονται οι τρόποι μεταβίβασης της διεθνούς ύφεσης (1929-1932) στην Ελλάδα, όταν η αύξηση του εξωτερικού χρέους υπονόμει τη διαδικασία ανασυγκρότησης της ελληνικής οικονομίας. Η κατάρριξη της ελεύθερης μεταρρεψιμότητας της δραχμής σε χρυσό, μετά την εγκατάλειψη του χρυσού κανόνα από τη Βρετανία, η υποτίμηση της δραχμής και η δημοσιονομική πτώχευση έθεσαν τέλος στη «στρατηγική της ανοικοδόμησης της δεκαετίας του '20». Η ανάπτυξη τέλος που επακολούθησε με την ενίσχυση της εγχώριας παραγωγής και τον προστατευτισμό στα πλαίσια της πορείας προς την οικονομική αυτόρεια, καθώς και η κατάσταση της ελληνικής βιομηχανίας περιγράφονται με όρους που ανταποκρίνονται αυστηρά στις πραγματικές τους διαστάσεις.

Στο άρθρο του για τη δικαστική εξουσία (*The Independence of the Judiciary*) ο Michael N. Picramenos διατυπώνει την άποψη ότι οι πολιτικές και συνταγματικές κρίσεις της περιόδου του Εθνικού Διχασμού (1915-1935) άσκησαν «τραυματική» επίδραση στην ανεξαρτησία της δικαστικής εξουσίας. Εξετάζει τη βελτίωση που επήλθε στον τομέα αυτό με το σύνταγμα του 1927 και μέχρι το 1935, όταν οι πολιτικές διώξεις που επακολούθησαν μετά το κίνημα του Μαρτίου οδήγησαν σε ένα μονοκομματικό κράτος και μια μονόπλευρη δικαστική εξουσία. Στο σημείο αυτό επισημαίνεται μια ιστορική ανακρίβεια, όταν ο συγγραφέας γράφει ότι αμέσως μετά την αποτυχία του κινήματος η κυβέρνηση του Π. Τσαλδάρη «κατήργησε την αβασίλευτη δημοκρατία και επανέφερε σε ισχύ προσωρινά το σύνταγμα του 1911, προετοιμάζοντας παράλληλα δημοψήφισμα για την παλινόρθωση της μοναρχίας». ⁶ Η περίοδος της μεταξικής δικτατορίας διακρίνεται τέλος σε τρεις φάσεις ανάλογα με τα μέσα που χρησιμοποιήθηκαν για την τελική καθυπόταξη της δικαιοσύνης στην εκτελεστική εξουσία.

Ο Constantine Sarandis (*The Ideology and Character of the Metaxas Regime*) συμβάλλει σε μεγάλο βαθμό στη συστηματοποίηση της ανάλυσης της πολιτικής ιδεολογίας του καθεστώτος και των οργανωτικών του δομών. Αφού επισημαίνει τα φασιστικά προέλευσης χαρακτηριστικά —όπως την κορπορατιστική ιδεολογία, την πρόταξη του συλλογικού, το ιδεολόγημα του «τρίτου πολιτισμού», την οργανική αντίληψη για την κοινωνία, το αστυνομικό κράτος, τα

6. Βλ. *Aspects of Greece 1936-40: The Metaxas Dictatorship*, σ. 134.

τάγματα εργασίας και την ΕΟΝ —, υποστηρίζει ότι η 4η Αυγούστου δε συνέστησε ποτέ ένα περιεκτικό ιδεολογικό σύστημα ανάλογο με τη θεωρητική συγκρότηση των φασιστικών, παρ' όλες τις φαινομενικές ομοιότητες με αυτά. Εξάλλου πολλές από τις εξαγγελίες του καθεστώτος δεν πραγματοποιήθηκαν, όπως το κορπορατιστικό κράτος, ενώ άλλα στοιχεία δεν παρουσίαζαν με κανένα τρόπο το δυναμισμό των προτύπων τους, όπως παραδείγματος χάριν η λατρεία του αρχηγού. Η κατάταξη όμως από τον συγγραφέα του μεταξικού καθεστώτος στη «νέα δεξιά», της οποίας δεν προσδιορίζει εδώ το ακριβές πολιτικό περιεχόμενο, προκαλεί καινούριες συγχύσεις γύρω από το ζήτημα του καθορισμού της φύσης του καθεστώτος και της ιδεολογίας του. Ας σημειωθεί ότι σύμφωνα με τον Kitzoeff, ο Μεταξάς ανήκει σε μια ακραία τάση του ελληνικού συντηρητισμού, ενώ κατά τον Close στην άκρα δεξιά.

Στο άρθρο του για τον Ι. Μεταξά, ο Panagiotis J. Vatikiotis (Metaxas - The Man) προτείνει μια ενδιαφέρουσα ανάλυση της προσωπικότητας και της δράσης ενός «αμφιλεγόμενου» δημόσιου προσώπου. Τα ερωτήματα ωστόσο που τίθενται ορισμένες φορές και τα ζητήματα που τίγονται δεν μπορούν να απαντηθούν με επάρκεια στα περιορισμένα όρια της μελέτης. Επισημαίνοντας την απουσία φασιστικών και αυταρχικών τάσεων στην Ελλάδα της δεκαετίας του '20 και των αρχών του '30, ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι ο ευρωπαϊκός φασισμός δεν προσιדיάζε σε ένα «αγροτικό, σχετικά υποανάπτυκτο κράτος», όπως η Ελλάδα, και σε μια αντίστοιχη κοινωνία, όπως η ελληνική.⁷ Πώς όμως μπορεί να ερμηνευθεί ο ιβηρικός φασισμός και ιδιαίτερα η περίπτωση της αγροτικής Πορτογαλίας η οποία γνώρισε αρκετά πρώιμα, σε σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, ένα ισχυρό αντιδραστικό ρεύμα;⁸ Αναφερόμενος επίσης ο συγγραφέας στα έντυπα τα οποία απηχούσαν φιλοφασιστικές απόψεις κατατάσσει εσφαλμένα στην ίδια κατηγορία με την *Πρωτεύουσα* του Θ. Νικολούδη και την εφημερίδα *Πολιτεία*, η οποία κατά την περίοδο 1924-1929 υποστήριξε την κοινοβουλευτική τότε πορεία του Ι. Μεταξά.

Από τη μελέτη του Haris Vlavianos για το κομμουνιστικό κόμμα (The Metaxas Dictatorship: The Greek Communist Party under Siege) επισημαίνουμε τέλος τη μικρή πολιτική επιρροή του μέχρι

7. Βλ. στο ίδιο, σ. 185.

8. Βλ. Tom Gallagher, «Conservatism, dictatorship and fascism in Portugal, 1914-45», στο M. Blinkhorn (επιμ.), *ό.π.*, σ. 157-176.

τις παραμονές της επιβολής της δικτατορίας, τη στάση του απέναντι στο «εθνικό ζήτημα», την πολιτική που υιοθέτησε το καλοκαίρι του 1935, κατά την έναρξη του ελληνο-ιταλικού πολέμου και αργότερα και τους μηχανισμούς της εξάρθρωσής του την περίοδο της δικτατορίας. Η ανάλυση των γεγονότων αυτών προάγει τη γνώσει όχι μόνο της λειτουργίας του κομμουνιστικού κόμματος αλλά και της πολιτικής των μεγάλων δυνάμεων της εποχής και προσφέρει μια συνολικότερη εικόνα στην ιστορία της περιόδου.⁹

Το συλλογικό έργο το οποίο παρουσιάσαμε προσφέρει χωρίς αμφιβολία γόνιμους προβληματισμούς και καθιστά τη βιβλιογραφία της περιόδου πλουσιότερη. Τα προς διερεύνηση θέματα δεν έχουν ωστόσο ακόμη εξαντληθεί ούτε και οι πηγές· ο D. Close προτείνει μεταξύ άλλων πηγών και τη μελέτη του εθνικού τύπου.

Η συγκριτική πολιτική ανάλυση μεταξύ της μεταξικής δικτατορίας και άλλων φασιστικών, εθνικοσοσιαλιστικών και ακροδεξιών γενικότερα καθεστώτων της εποχής, θα συνέβαλε στη καλύτερη κατανόηση του χαρακτήρα της δικτατορίας στην Ελλάδα.

Η διερεύνηση επίσης των σχέσεων της άκρας δεξιάς με τη συντηρητική δεξιά θα διαλεύκανε το πολιτικό τοπίο της δεκαετίας του '30, το οποίο στάθηκε καθοριστικό για τις μετέπειτα πολιτικές εξελίξεις και τη μορφοποίηση των πολιτικών δυνάμεων μετά τον Δεύτερο Πόλεμο.

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

9. Βλ. επίσης Χ. Βλαβιανός, «Νίκος Ζαχαριάδης: ασυμβίβαστος ηγέτης ή πιστός εντολοδόχος της Διεθνούς; Τρεις επιστολές με σημαία ευκαιρίας», στο Επισημονικό Συμπόσιο: *Η Ελλάδα του '40*, Απρίλιος 1991, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, σ. 159-179.